

EDİRNE SAAT KULESİ VE ÜZERİNDEKİ BİZANS KİTABESİ

Semavi EYİCE

İlkçağda bir *castrum*, bir Roma ordugâhı olarak kurulan Hadriano-
polis, Edirne'nin özünü teşkil etmiştir¹. Bütün benzeri *castrum*'lar gibi
bir kare meydana getiren bir duvarla sınırlanan bu saha içindeki bu şe-
hir bütün Bizans çağı boyunca, bu sınırın dışında pek fazla bir gelişme
gösterememiştir. Esası antik çağa inen Edirne kalesinin köşelerinde ku-
leler yükseliyordu. Bu kalenin sur duvarları ve burçları XIX. yüzyıl son-
larına kadar duruyordu. Bizans devrinde de tamir gören ve güçlü bir
tahkimat olarak Trakya'ya inen akınlara dayanması beklenen bu kale-
nin burçlarından iki tanesi üstünde birer Bizans kitabesinin varlığı bili-
nir. Kitabelerden biri bir mermer levha üzerine işlenmişti. Bugün bu ki-
tabe Edirne müzesinde bulunmaktadır². İkinci kitabe ise, Edirne kalesi-
nin bir köşesinde yükselen büyük yuvarlak bir burcun dış yüzüne tuğla-
dan büyük harflerle çepeçevre tek satır olarak meydana getirilmişti. Met-
ni çok yıldanberi bilinen bu kitabe bugün artık hemen hemen görülmez.
Sadece son yıllarda dökülen sıva altından bir kaç harfin varlığı güçlkle
ve ancak bilenlerce seçilmektedir.

Bahis konusu tuğla kitabe Edirne kalesinin en önemli ve en büyük
kulesinde uzun süre görülmüştü. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566)
devrinde Ogier Ghislain de Busbecq'in elçilik heyeti ile 1553'de Osmanlı
İmparatorluğuna gelen Hans Dernschwam (1494-1568)'in 19 Ağustos

1 Bu yazımız, Fransızca olarak Ankara'da 1979 yılı Ağustos ayında toplanan
IV. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Uluslararası Kongresi'nin Sanat tarihi bölü-
münde bildiri olarak sunulmuştur. Fransızca metin, bu kongrenin *Bildiriler Kitabı*'nda
ayrıca yayınlanacaktır.

2 Bu kitabeyi yerinde iken gören bir yabancı seyyah bunun vaktiyle bir kop-
yasını yayınlamıştır, bkz. G. Keppel, *Narrative of a Journey across the Balcans*, Lon-
don 1831, s. 216. Aynı kitabenin müzede alınan bir estampajı, şu yazımızda bulun-
maktadır, Semavi Eyice, *Bizans devrinde Edirne ve bu devire ait eserler*, şu kitapda
Edirne - Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan kitabı, Ankara 1965, s. 67, res. 6.

günü Edirne'yi ziyaretinde surların etrafında dolaşırken bu kitabe dikkatini çekmişti : «Vnd alss lang wyr darnaben gefaren sein, ist zw halber mawer ein krichische Schrifft von geprennten ziegeln, die man lesen het mugen; seind zimlich grosse buchstaben»³. Dernschwam'ın eski almanca olarak yazdığına göre kulenin ortalarına doğru tuğladan grekçe bir kitabe vardır. Bu kitabe oldukça iri harflerden meydana gelmiştir. Edirne'ye dair 1889-1901 yılları arasında, çok değerli fakat ne yazık ki elyazması olarak kalan üç ciltlik bir eser yazan Ahmed Bâdî Efendi (öl. 1326—1908) da bu kitabında kuleden ve kitabeden bahseder : «İşbu müdevver dört kuleden birincisi Üç şerefeli cami-i şerif-i pişgâhındaki kuledir ki ittisalinde vaki mahal zaman-ı kadimde Tekfur sarayı olup bu kule dahı saray-ı mezkûr dahilinde bir kasr-ı âlî imiş. Mürur zamanla saray-ı mezkûr harap olmakla devlet-i aliyye idaresinde bir zaman cebehane ve bir zaman dahı mekteb-i idadî-i askerî ittihaz edilmiş olduğu halde 1301 tarihinde cema'at-ı islâmiyeye terk edilerek elyevm «feva'id» namıyla yâd olunmaktadır. Kule-i mezkûre hali durmakta olduğu cihetle vali-i vilâyet Hacı İzzet Paşa zamanında 1300 sene-i hicriyesinde üzerine beledî varidatından bir memleket çalar saati inşa ettirilmiştir. Tafsili mahallinde zikrolunur. Bu kalenin haricen vasatında dairenmadâr tuğla ile yazılmış elenika hat ile bir makale vardır ki lisanımıza tercemesi : *Ya Rabb nusrat eyle hami-i din muhibbi İsa olan imparatorumuz Yuvani'ye ibaresi muharrerdir.*»⁴ Böylece kulenin yerli bir söylentiye göre Edirne'nin Bizans sarayına komşu olduğu, hatta kulenin sarayın bir bölümünü teşkil ettiği, Türk devrinde ise bir süre Cebehane bir süre de Askerî okul olarak kullanıldığı ve nihayet boşaltıldıktan sonra da saat kulesi biçimine sokulduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Bâdî Efendi, ayrıca bu kitabenin İoannes Dukas zamanına ait olduğunu da yazar (*Saat kulesi üzerindeki hutut Yuvani Duka'nın hükümeti zamanında yazıldığı anlaşılmaktadır*).

Fakat bundan çok yıl önceleri bu kitabe ilmî esaslara göre kopya edilerek yayınlanmış bulunuyordu. Batı ilim dünyası, bu kitabenin metnini ilk olarak J. Spon (1647-1685)'un 1675-1676 yıllarında Doğuya yaptığı seyahatten getirdiği notlar sayesinde tanımıştır⁵. H. Dernschwam veya J. Spon gibi, Edirne'den geçen başka yabancı seyyahların da, burç

3 H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, yay. F. Babinger, München-Leipzig 1923, s. 24.

4 Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, elyazma, bir kısmı kendi bir kısmı Necib Efendi hattı ile, 1322 (İstanbul - Bayezid Devlet Kitaphı, 3 cilt, No. 10391-10393), s. 17-20.

5 J. Spon, *Miscellanea eruditae antiquitatis, in quibus marmora Grutero et Ursino ignota illustrantur*, Lyon 1685, s. 332. Bu kitabın hiçbir nüshasını yurdumuzda

gövdesindeki bu tuğla kitabeyi görmüş olmaları muhtemeldir⁶. Spon'un 1685'de yayınlanan kitabında kopyası verilen kitabe 1877'de Grekçe kitabeler *corpus* (külliyat)'ında aynen tekrarlanmıştır. Ancak bu metinler sonrakilerden biraz farklıdır⁷. Tanınmış orientalist J. H. Mordtmann (1852-1932) Trakya epigrafyası hakkındaki 1884'de basılan makalesinde, bir dürbün yardımı ile okuyabildiğini yazdığına göre, açıkta görülebilir durumda olduğu anlaşılan bu kitabenin metnini tekrar vermişti⁸. Edirne'li bir Rum yazarı M. Paranika, Edirne'nin Bizans devrine ait kitabelerine dair 1899'da basılan yazısında, aynı kitabe metnini tekrarlamıştı⁹. Edirne'ye dair benzerlerinden çok üstün bir kitap meydana getiren Osman Nuri Peremeci ise artık kaybolmuş olan bu kitabenin varlığını Bâdî Efendi'yi dayanak yaparak belirtmiş, onun yazdığı tercümeyle tekrarlamıştır¹⁰. Biz de Edirne Fethinin altıyüzüncü yıldönümü vesilesiyle Türk Tarih Kurumu tarafından 1965'de yayınlanan kitapdaki makalemizde bu kitabe üzerinde durmuş ve metnini vermiş fakat kitabenin, 1886 ve 1894 yıllarında yangın ve saat kulesi biçimine sokulması sırasında kaybolmuş olabileceğini yazmıştık¹¹. Sonradan elimize geçen bir fotoğraf bu hususda bize tamamlayıcı bilgi sağlamış bulunuyor.

Bahis konusu kitabe artık bugün görülmemektedir. Bir *castrum* biçiminde olan Edirne kalesinin bir burcunda olan bu kitabe, burcun son

bulmak mümkün olmamıştır. Aynı yazarın seyahatnamesinde ise bu kitabenin bahsi geçmez, kşl. J. Spon ve G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 et 1676...*, Lyon 1678, 3 cilt. Bu eserin çeşitli dillerde baskıları vardır, Fransızca; Amsterdam 1679, İtalyanca: Bologna 1688, Hollandaca: *Levant, fait aux années 1675 et 1686...*, Lyon 1678, 3 cilt.

6 Yabancı seyyahlar hususunda etraflı bir araştırma yapmağa lüzum görmedik. Yalnız iki tanesine burada işaret edebiliriz: Danimarkalı Carsten Niebuhr (1733-1815), Arabistan ve Anadolu'da yaptığı uzun seyahatten yurduna dönerken 12 Haziran 1767'de Edirne'ye uğradığında, surlar üzerinde Grekçe kitabeler gördüğünü bildirmektedir. C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Laendern*, Kopenhagen-Hamburg 1774-1837; yeni baskısı, *Entdeckungen im Orient* (yay. R. ve Evamaria Grün) Tübingen-Basel 1973, s. 273. E. Jouve, *Guerre d'Orient, Voyage à la suite des armées alliées en Turquie...*, Paris 1855, II, s. 19'da 12 Temmuz 1854'de Edirne'yi ziyaretinde, kalenin köşesindeki büyük kulenin gövdesinde tuğladan grekçe bir kitabe görüldüğünü fakat sadece *Basile... anni'*yi seçebildiğini yazar.

7 A. Boeckh ve J. Franzio, E. Curtius ve A. Kirchhoff, *Corpus Inscriptionum Graecorum, IV - Inscriptiones Christianae*, Berlin 1877, s. 357, no. 8780.

8 J.H. Mordtmann, *Zur Epigraphik von Thracien*, «*Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*» VIII, (1884), s. 201, no. 5.

9 M. Paranika, *Epigraphai tès en Thrake Hadrianoupoleos*, «*Hellenikos Philologos Syllagos*» XXVII (1895-1899), s. 391, no. 19.

10 Osman Nuri Peremeci, *Edirne tarihi*, İstanbul 1940, s. 40.

11 S. Eyice, *Bizans devrinde Edirne ve bu devire ait eserler*, s. 66, res. 5.

yüzyıl içindeki değişikliği sırasında yok olmuştur. Bu burç, kalenin Üç şerefeli cami'ye komşu olan köşesindekidir. Bugün Edirne kalesinden ayakta kalan tek iz olan bu burç ise henüz durmaktadır¹². İçeride duvar kalınlığı içine oyulmuş yüksek nişleri ile gerçekten heybetli bir iç görünüşe sahip bulunan bu burcu 1979 yılı Temmuz ayında bir defa daha yerinde incelediğimizde, yukarıdaki küçük kare pencerenin sol tarafında dökülen sıvanın altından, evvelce burada uzanan kitabenin bir kaç harfine ait tuğla kalıntıların belirmiş olduklarını gördük. Böylece geç bir devirde yapılan sıvanın altında, herhalde kabarıntısı traşlanmış olarak bu kitabenin durduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun hemen her köşesinde şehir ve kasabalar da saat kuleleri yapıldığında, bu tarihi burcun üstüne de H. 1303 (=1886) yılında ahşap olarak bir saat kulesi inşa olunmuştu. Bâdi Efendinin yazdığına göre H. 1283 (=1866/67) vali Hurşid Paşa zamanında surlar yıktırıldığında yalnız bu kule ile bir ara burç kalmış, sonraları bu burç da ortadan kaldırılmıştır. Yalnız kalan büyük kule ise 1302 (=1884/85)'de, Edirne valisi Erzincanlı Hacı İzzet Paşa'nın 1884-1894 yıllarındaki ikinci valiliği sırasında¹³ Belediye gelirlerinden dört yüz lira kadar para harca-

12 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* III, İstanbul 1314, s. 426; yeni baskısı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V. İstanbul 1970, yay. Zuhuri Danışman, s. 306, bu kuleye Makedonya kulesi demektedir: «... Üç şerefeli cami kurbinde Ekmekçiler köşesinde Makedonya kulesi var, bu hepsinden kavi, ve kebir ve serameddir.» Ahmed Bâdi Efendi, *Riyaz-i Belde-i Edirne*, s. 17'de bu kuleye bir ad vermemiş, sadece evvelce bitişiğinde Tekfur sarayının bulunduğunu ve kulenin bu sarayın bir parçası olduğunu belirtmiştir (...ittisalinde vaki mahal zaman-ı kadimde Tekfur sarayı olup bu kule dahi saray-ı mezkûr dahilinde bir kasr-ı âli imiş...). Halbuki Tayyib Gökbilgin tarafından kaleme alınan güzel *Edirne* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 115'de buraya «Büyük kule adını vererek, zirvesi tahta olduğu için Evliya Çelebi'nin buraya Kaplı kule dediğini yazar, ve Tekfur sarayının evvelce bu kuleye komşu olduğunu bildirir. Halbuki Kaplı kule Evliya Çelebi'nin ifadesinden açıkça anlaşıldığı gibi Ağaça pazarı köşesindedir, içinde cebehane olduğundan tepesi tahta ile kaplanmıştır. Evliya Çelebinin üzerinde lâtince (?) bir tamir kitabesi bulunduğunu söylediği diğer bir kule ise, Meriç kıyısında Tevkifhane kulesidir. Atalay Bayık, *Edirne*, (İstanbul ?) 1973, s. 19 ve 26'da bu kule Büyük kule ve Kaplıkule olarak adlandırılmıştır (lev. I, A'da kulenin tepeden çekilmiş, fakat klişesi maalesef çok başarısız, değişik bir resmi vardır). Bütün bunlardan çıkarılan sonuç şudur ki, Edirne kalesinin kulelerinin adlarının doğru olarak yeniden tesbiti gereklidir.

13 Hacı İzzet Paşa (1813-1892) garip davranışları olan, hattat ve şair değerli bir idareci idi, bkz. Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1959, s. 765-772; yaptırdığı pek çok hayır binaları arasında, memleketi olan Erzincan'da oğlu ruhu için büyük bir cami, Sivas ve Harput'da iki başka cami daha sayılır, bkz. Ali Kemali [Aksüt], *Erzincan*, İstanbul 1932, s. 256-260. Ayrıca Safranbolu'da da bir camii vardır. H. 1310 yılı Şevvalinde (=1892) ölmüş ve Üç şerefeli karşısında kendi türbesine gömülmüştür.

narak yaptırılmış ve üzerine de şu kitabe konulmuştur¹⁴ :

Muhyi-i mülk ü millet Hazret-i Sultan Hamîd
Kim Huda kılmada zâtın nice hayra âlet
İşte bu hayrı da vâli Hacı İzzet Paşa
Virdi tesise delâletle bu şehre ziyne
Yazdı itmamına Hâfız Güherî bir tarih
Virdi bu şehre şeref kullede elhâk saat
(1302)

Bu değişiklik sırasında herhalde şimdi de görülen kare çerçevesi pencereler açılmış olmalıdır. Bu pencerelerden yukarıdaki tuğla kitabenin tam üstüne geldiğinden birkaç harfin yok olmasına sebep olmuştur. Burcun bu sırada tepesinde demir bir parmaklık dolaşüyor, üstünde de yukarı doğru küçülen ahşap ve pencereci dört kat bulunuyordu. Herbirinin etrafında demir parmaklıklar olan bu katlar sekiz köşeli idi. En yukarıda ise her yüzünde birer saat olan dört cepheci bir köşk vardı¹⁵.

Saat kulesinin bu biçimi H. 1310 (= 1894)'de değiştirilmiştir. Ahşap katlar tamamen indirilerek, bunların yerine kâgir üç kat inşa edilmiş, en tepede dört köşe köşkün cepheci de saatler yerleştirilmiştir. Edirne Vilâyeti gazetesinde çıkan bir yazıdan öğrenildiğine göre de, Fransa'ya ısmarlanmış büyük bir saat kulesinin yapımından iki yıl sonra gelerek yerine takılmıştır¹⁶. Bu kâgir ilâve, tuğladan payeler ile süslenmiş ve açıkça belirli Neoklâsik bir Batı mimarisi üslûbunda yapılmıştı. Bir Roma devri burcu üzerine oturtulan üst bölümü ile Edirne saat kulesi, Anadolu, Rumeli ve Osmanlı İmparatorluğunun daha uzak eyaletlerinin küçük veya

14 Oral Onur, *Edirne Türk tarihi vesikalarından kitabeler*, İstanbul 1972, s. 199-201; Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden 1977, s. 174-175, no. 132, resmi lev. XXIX. Bâdi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s. 388'de bu hususda şu bilgiyi verir: «Memleket saati - Erzincanî Hacı İzzet Paşa defa-i saniye valiliğinde, yani 1302 tarihinde beledi varidatından dört yüz lira kadar bir meblağ sarf ile Üç şerefeli camii pişgâhındaki kule üzerine ahşaptan bir memleket saati ihdas ve inşa eylemiş ve bir mermer pâreye de Hâfız Efendi tarafından söylenilmiş olan işbu tarihi hak ile kulesinin Doğramacılar cihetine vaz'ettirmiştir.»

15 Osmanlı devrinde yapılan saat kuleleri hakkında büyük bir araştırma hazırlanmış bulunuyoruz. Bu kulelerden bazıları temelden itibaren yeni olarak yapılmıştır (Çorum, Yozgat gibi), bazıları ise mevcut bir eski eserin üzerine yerleştirilmiştir (Konya, Erzurum gibi). İstanbul'da Galata kulesi de bir yangın gözetleme yeri olarak düşünülmekle beraber, üstüne saat konulması da tasarlanmıştı, bkz. Semavi Eyice, *Galata ve kulesi*, İstanbul 1969, s. 31-32.

16 *Edirne Vilâyeti Resmî gazetesi*'ni görüp bu bilgiyi kontrol edemedik, bu husustaki not, Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi vesikalarından Kitabeler*, s. 201'den naklen alınmıştır.

büyük şehirlerinde yapılan, hepsi de birbirinden değişik, saat kulelerinin mimari bakımdan en güzel ve gösterişli olanlarından biri idi. Bu ikinci ve kâgir üst katlar 1894'de yapıldığında tuğla kitabe de ortaya çıkarılarak aşağıdan ve uzaktan iyice görülebilecek biçimde boyanmıştı. Aynı zamanda yangın kulesi olarak da düşünülmüş olan (nitekim eski bir kart-postalda burası Yangın kulesi adıyla işaretlidir) bu kulenin ikinci ve üçüncü katlarında kahve ocağı ve yangın gözleyicilerin yeri de vardı¹⁷. Bâdî Ahmed Efendi bu yapıyı için de şu tarihi düşürmüştü :

Müneccimden bu sâlim sâat-i sâ-din

Sual ettim işaretle dedi tarihin o sâat bu saattir.

Kitabenin ne kadar süre görülebilir durumda kaldığını şimdilik bilemiyoruz. Eski resimlerin incelenmesinden anlaşıldığı kadarı ile içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarına doğru, saat kulesinin altındaki eski burç kısmının dış yüzü tamamen sıvanmış, bu yüzden de tuğla kitabe ortadan kaybolmuştur. Edirne saat kulesi değişik mimarisi ile, bu eski sanat ve tarih şehrinin, eski eserlerinin en yoğun olduğu bir yerinde yakın yıllara kadar yükseliyordu. Depremde çatladığı için 1953'de yıkılma tehlikesi (*mail-i inhidam*) gerekçesi ile Belediye reisi Sebahaddin Parsoy tarafından yıktırılmasına karar verilerek, kulenin saat köşkünden başka yukarıdan iki katı dinamit kullanılarak 6 Temmuz günü indirilmiştir¹⁸. Bugün eski burç, üstünde saat kulesinin yalnız bir katı ile güdük bir biçimde durmaktadır. 1965 yılında esas burç kısmında da tahribatın başladığı, kapı ile üstteki pencere arasındaki kısmın yıkıldığı, pencere üstündeki kısmın da tehlikeli olduğu bilinmektedir. Tarihi değeri çok büyük olan

17 Yabancı dillerdeki eski seyyah rehberlerinde bu kuledeki kitabeden hiç bahsedilmez, fakat buranın saat ve yangın kulesi olduğu, şehrin genel manzarasını görmek için tavsiye bulunduğu belirtilmiştir. Kuleye çıkanların bekçilere 1-3 kuruş bahşiş vermeleri de hatırlatılır, K. Baedeker, *Konstantinopel und Westliche Kleinasien*, Leipzig 1905, s. 33; ikinci baskı, 1914, s. 52; Guides Joanne, *De Paris à Constantinople*, Paris 1908, s. 37; Meyers Reiseführer, *Türkei, Rumaenien, Serbien, Bulgarien*, Leipzig-Wien 1908, 7. baskı, s. 67-68; Guides Bleus, *De Paris à Constantinople*, Paris 1920, s. 79. Kulenin üst kısmı yıkıldıktan sonra hâlâ seyyahlara manzara görmek için buranın tavsiye edilmesine şaşılır, kşl. R. Boulanger, *Turquie* (Les Guides Bleus) Paris 1958, s. 47; Betsy Harrell, *Mini tours near Istanbul II*, İstanbul 1978, s. 288-289'da da kulenin 1123'de İoannes Komnenos tarafından yenilediği yazılmış ise de kitabe hiç anılmamıştır. Makalemizdeki res. 7'nin daha geniş için bkz. A. Cemal, *Edirne* (Vilâyetlerimiz serisi), İstanbul 1932, s. 65.

18 Bu hususta bkz. «Cumhuriyet» gaz. 7 Temmuz 1953, sayı: 10. 394. Yurd içindeki bütün eski eserlerde yapılacak değişiklik ve bilhassa yıkımlar, 5805 sayılı kanunla kurulan «Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu»nun onayından geçmesi gerekirken, Edirne saat kulesi için böyle bir işlem yapılmamıştır.

bu kulenin tamir ettirileceği yolunda o yıllarda bazı yazışmalar cereyan etmiş ise de, bugüne kadar bir şey yapılmamıştır. O vesile ile burcun ve saat kulesinin restorasyonu için resimli bir dosyanın hazırlandığı da aynı yazışmalardan öğrenilmektedir¹⁹. Fakat bu dosyanın bugün nerede olduğunu aydınlığa çıkaramadık.

Değişik ölçülerde, bir kısmı büyük bir kısmı el yazısı küçük harflerden meydana getirilen tek satır halindeki bu tuğla kitabe şöyle bir metne sahip idi :

ΩΛΛΩΤΙ, ΑΝΤΙΣΤΗΝΟΝ ΤΗΡΟΙΟΧΟΝΙΟ [ΙΡ] Κ
 ΤΗΡΟΙΟΕΕΟΝΕ ΤΗ ΙΘΗΟΡ Ε [ΙΡ] Κ +

Bunun tamamlanmış transkripsiyonu ise şöyledir :

+ ΚΕΒΟΗΘΕΙΤΨΕΥΣΕΒΕΤΑΤΟΟΚ
 ΦΙΛΟΧΡΙΣ ΤΨΒΑCΙΑΕΙΗΜΩΝΙΨΑΝΝΗ

tercümesi²⁰:

Tanrım, dindar ve İsa dostu hükümdarımız İoannes'e yardımcı ol
 Elimize geçen eski fotoğrafta bu kitabe gayet açık ve okunaklı şekilde, kulenin 1894'den sonraki durumu ile görülmektedir. Şu halde Bizans kitabesi burcun saat kulesi olarak 1894'deki ikinci değişikliğinden sonra da duruyordu ve hatta iyice belirli bir biçime de sokulmuştu. Fotoğraf Üç şerefeli cami tarafından çekildiğinden kitabenin sadece bir kısmı belirlidir. Fotoğrafta yalnız şu kısım görülebilir:

.....ΑΤΟΟΚ
 ΦΙΛΟΧΡΙΣ ΤΨΒΑCΙΑ [] ΗΜΩΝΙΨΑΝΝΗ

Böylece kitabe metninin son kısmı, pencere açılırken bozulan iki harf dışında sağlam olarak görülebilmektedir. Fotoğraf sadece bir noktadan çekildiğinden kitabenin arkada kalan parçasının durumunu bilmiyoruz. Fakat saat kulesini gerek ahşap ekleri ile gerek 1894'den sonraki biçimi

19 Anıtlar Kurulu'ndaki tek dosya 1965 yılındaki tahripler ile ilgilidir. Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Eski eser tescil fişinde ise önemli bir bilgi bulunmamaktadır.

20 Bu kitabenin tam anlamını «Ey Cenab-ı Hak, dinine bağlı, İsa'ya hayran hükümdar İoannes'den yardımını esirgeme» olarak de vermek mümkündür.

ile gösteren ve arka taraftan çekilmiş eski fotoğraflarda burcun örgüsünde hiç bir kitabe izine raslanmaz. Bu durum, burcun kitabe olan kısmının, burada saat kulesi yapılmadan önce bir tarafın yıkılmış ve yeniden yapılmış olduğunu gösterir. Kulenin 1894'deki kâgir olarak yapımında çalışan herhalde Rum ustaların gayretleri ile fotoğraflarda görüldüğü gibi çok göze batar biçime sokulan adeta tazelenen kitabe, özel olarak yapılmış tuğlalardan, daha doğrusu pışmış toprak harflerden meydana gelmişti. Elde ettiğimiz fotoğraf harflerin biçimlerini ve tekniğini çok açık olarak göstermektedir. Yine bu fotoğraftan anlaşıldığına göre, harfler kabartma olarak satıhtan dışarı taşıyorlardı. Kulenin XIX. yüzyıldaki restorasyonunda bu harfler daha belirli biçime sokulmuştu.

Kitabe Edirne tarihi bakımından çok değerli idi. Fakat burada adı geçen İmparator İoannes'in hangisi olduğunu aydınlığa çıkarmak pek kolay olmamaktadır. Bunun için de, Edirne ile ilgisi olan İoannes'leri bir defa gözden geçirmek yerinde olacaktır :

Genellikle I. İoannes Tzimiskes (969-976) üzerinde pek durulmamıştır. *Rhôs* denilen, güney Rusya'dan inen akıncılar 970'de Trakya'ya sarkmışlar ve Philippopolis (= Filibe)'de korkunç bir katliâm yapmışlar. Edirne'yi tehdide başlamışlardı. İoannes Tzimiskes'in 972 baharında (bazılarına göre 971'de) yaptığı Bulgar seferinde ordusunun Edirne'de toplandığı ve kendisinin de burada birkaç gün kaldığı bilinir²¹. Edirne'yi Filibe'nin karşılaştığı felâketten korumak gayesiyle İoannes'in buradaki kalede bazı tamirler yaptırmış olması ihtimal dışı sayılamaz. Tzimiskes'in Edirne ile ilgisi bundan ibarettir.

Bir seyyah rehberinde kaynak gösterilmeksizin, bu kitabenin II. İoannes Komnenos'a (1118-1143)'a âit olduğu ve 1123 tarihinde yapılan bir tamir sebebiyle konulmuş olduğu belirtilmektedir²². II. İoannes Komnenos daha çok doğuda, Anadolu'da uğraşmış olan bir İmparatorudur. Ancak 1123'de Peçeneklerin Trakya'ya girdikleri fakat Edirne önlerine kadar gelemedikleri bilinir²³.

21 G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, I, Paris 1896, s. 39 ve 90, kşl. s. 172'de not 1'de tarih 971 veya 972; E.de Muralt, *Essai de Chronographie byzantine de 395 à 1057*, Petersburg 1855 (tıpkıbasımı, Amsterdam 1963) I, s. 552-556.

22 R. Boulanger, *Turquie (Les Guides Bleus)* Paris 1958, s. 47 (...la tour dite de l'horloge, reconstruite par l'empereur Jean Comnène en 1123... Une inscription de la tour de l'horloge, attribuée à Jean Comnène fait état de restaurations exécutées en 1123.). Yazarın bu bilgiyi nereden aldığı anlaşılamamıştır.

23 F. Chalandon, *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris 1912 (tıpkıbasımı New York tz.) s. 48 ve dev. Peçenekler 1123'de Trakya'ya girmişler fakat Edirne'ye ulaşamamışlardır. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek tarihi*, İstanbul 1937, s. 233'de

Bâdi Efendi ise bu yazıdan bahsederken adı geçen İmparatorun İoannes Doukas olduğuna işaret eder²⁴. Bunu neye dayanarak ileri sürdüğünü bilmiyoruz. Belki de o yıllarda Edirne'de hayli çok sayıda olan Rumların birinden öğrenmiş olabilir. Ancak III. İoannes Doukas (1222-1254) İznik prensliğinde Vatatzes'lerdendir. Edirne 1223 yılında İoannes Doukas'a teslim olmuş, fakat az sonra Theodoros Laskaris burayı almıştır²⁵.

Nihayet genellikle başlıca araştırmacılar, kitabenin Son Bizans devrine ait olabileceği üzerinde durmuşlardır. Bu takdirde burada adı geçen İmparatorun, çok küçük yaşta İznik tahtına çıkan ve az bir süre içinde hakları gasbedilerek, gözleri kör edilip bir kaleye kapatılan IV. İoannes Laskaris (1258-1261) hesaba katılamayacağına göre, ya V. İoannes Palaiologos (1341-1391) veya VI. İoannes Kantakuzenos (1347-1354) olması gerekir. Bizans devletinin son safhasında, tahtı sülâleden elde eden V. İoannes ile, aynı tahtı ele geçirmeğe uğraşan VI. İoannes'in çekişmeleri Bizans tarihinin sahifelesini doldurur. Edirne 1361 tarihlerine doğru artık Bizans'ın elinden çıkmış ve Türkler tarafından feth edilmiştir²⁶. Şu halde bu kitabe en geniş ölçüler ile 1341-1361 yılları arasına ait olmalıdır. Burada Tanrı'nın kendisine yardımcı olması istenen İoannes, aynı addaki iki İmparator'dan hangisi idi? Bu sorunun cevabını vermek kolay değildir. 1341-1354 yılları arasında VI. İoannes Kantakuzenos ve oğlu Matthaeos Kantakuzenos ile V. İoannes Palaiologos arasındaki çarpışmalarda Edirne'nin önemli bir rol oynadığı ve üst üste birkaç defa el değiştirdiği bilinir. Bu durum karşısında iki İoannes'den biri için de kesin bir karara varmak zordur.

İoannes Kantakuzenos, 1341'de dokuz yaşında imparator olan İoannes Palaiologos'a nâib tayin edilmişti. Fakat ana İmparatoriçe Anna ile saray memurlarından Alexios Apokaukos'un entrikalarını kendi hayatı için tehlikeli gören Kantakuzenos, Didymotheikos (= Dimetoka)'da 26 Ekim 1341'de kendisini İmparator ilân etmişti. Böylece başlayan mücadele sadece bir taht kavgası olmaktan çıkarak, büyük arazi sahibi soylular ve eşraf ile şehirlerdeki esnaf ve halk arasında bir «sınıf mücade-

Peçenek'lerin Bizans'a karşı akınlarından bahsedilmekte fakat Edirne'nin bahsi geçmemektedir.

24 Ahmed Bâdi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s. 18, «...Saat kulesi üzerindeki hutut Yuvani Duka'nın hükümeti zamanında... yazıldığı anlaşılmaktadır».

25. E.de Muralt, *Essai de chronographie byzantine II, 1057-1453*, Petersburg 1871 (tıpkıbasımı, Amsterdam 1965) s. 335.

26 Halil İnalcık, *Edirne'nin Fethi (1361)*, şu eserde: *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih yıldönümü Armağan kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159.

lesi» halini alıverdi. Bu çatışmada basit halkı kıskırtan ise Apokaukos ajan durumunda idi. Bu kavganın masrafını karşılayabilmek için zaten az önce iki Andronikos'lar arasındaki çatışmada iyice zayıflayan Bizans hazinesinin son kırıntıları da eridi. Kantakuzenos İmparator olduğunu bildiren mektuplardan birini de Edirne'ye yollamıştı. Eşraf durumu görüşmek üzere halk meclisini topladıklarında, bunların İstanbul'daki genç İoannes Palaiologos'a bağlı kalmak istedikleri görüldü. Münakaşa kavga halini alınca, «demokrat»ların gözdağı olmak üzere alenen dövülmeleri yoluna gidildi. Ayaklanan şehir, zenginlerin ve eşrafın evlerine saldırdı, mallarını yağma edilirken kendileri de hapsedildiler veya öldürüldüler. Edirne'de patlak veren bu ayaklanma hızla Trakya'ya yayılıverdi, ve Selânik ikinci merkez oldu. Kanlı «sınıf mücadelesi» İstanbul'a kadar bütün bölgeyi kaplamış, her yerde eşraf ve zenginler imha edilmeğe başlanmıştı. Bu durum karşısında İoannes Kantakuzenos eşraf ve soylular partisinin başına gelmiş oluyordu. *Zelot*'lar denilen karşı zümre ile mücadeleyi sürdürebilmek için Kantakuzenos, Sırp'lardan ve bilhassa Türklerden yardım sağlamıştı. İoannes Palaiologos idaresi, Edirne'ye kuvvet göndererek burada Sphrantzes idaresindeki garnizonu desteklerken, Kantakuzenos da Umur Bey ile dostluk kuruyor ve Türk kuvvetleri onun hesabına Makedonya'da karşı tarafla savaşıyordu. Bir şeyler başarmak niyetiyle kaleden bir çıkış yapan Sphrantzes, Kantakuzenos tarafından kısıtıldı ve öldürüldü; az sonra da Kantakuzenos Edirne önüne gelmişti. Kaleye komuta eden Paraspondylos, hiç bir direnme göstermeden burayı teslim ettiğinden, komutanlık görevinde bırakılmıştır. İoannes Kantakuzenos Edirne'ye girince, 21 Mayıs 1346'da, Kudüs Başpiskoposu Lazaros'un eliyle bir defa daha taç giydikten sonra, Osmanlıların da desteğini sağlayarak İstanbul üzerine yürümüştü. Kantakuzenos 3 Şubat 1347'de İstanbul'a girmiş ve VI. İoannes'olarak bir defa daha İmparator ilân edilmiştir. Böylece genç V. İoannes Palaiologos'un ortağı olarak imparatorluğun bir süre için hâkimi olmuştur. Kantakuzenos yine Türklerin yardımı ile Zelot'ların elinden Selânik'i güçlüklerle alabilmiş, fakat taht ortağı Palaiologos'un kendisine karşı saldırıya geçebileceğini düşünerek, oğlu Matthaeos Kantakuzenos'un, Rodoplar da hâkim olduğu bölgeyi Palaiologos'lara bırakarak, ona 1347'de Edirne ve çevresini vermişti. Böylece Kantakuzenos'ların merkez olarak Edirne'yi elde tutmak istedikleri anlaşılır. Venediklilerden aldığı para yardımı ile cesaretlenen V. İoannes Palaiologos, 1352 yılı sonbaharında küçük ordusunun başında Matthaeos'un topraklarına ilerledi ve hiçbir yerde ciddi bir direnme ile karşılaşmadığından kendisine kapılarını açan Edirne'ye kolayca girebildi. Matthaeos ise iç kaleye sığınmıştı. Fakat İoannes Kantakuzenos Türklerden de yar-

dım alarak Edirne'ye yetişmiş, şehri Palaiologos'ların elinden almış, ve ona teslim olan halk, şehrin yağmalanması suretiyle cezalandırılmıştı. Bu durum karşısında Palaiologos'lar Sırp ve Bulgarlardan yardım isteyerek, 4000 süvari getirtirken, Kantakuzenos da dostu ve damadı Orhan Gazi'den Süleyman Bey idaresinde 10 000 kadar Türk savaçsısının desteğini sağlıyordu. Zaferin Türklerin tarafında kalmasına rağmen Kantakuzenos bundan büyük fayda elde edemedi. Türkler artık Trakya'yı kendileri için işgale başlamışlar ve 1354'de Süleyman Bey, bir depremde harap olan Gelibolu kalesini almış, Trakya'da akınlara başlamıştı. Türkleri durdurmaya Kantakuzenos, son ümidle, V. İoannes ile anlaşmak istediye de bu da mümkün olmadı. Cenova'lı Gattelusio'nun yardımını sağlayan İoannes Palaiologos, Selânik'den İstanbul'a geldiğinde Kantakuzenos için, her şeyden vazgeçip, rahip olmaktan başka çare kalmamıştı. İmparatorluğun yalnız başına sahibi olan V. İoannes, her bakımdan çöküntü halinde olan devletini kurtaracak güçte değildi. Cenova'lular ve Türkler'e karşı hiçbir şey yapamadıktan başka, İmparator ünvanını almış olan Matthaeos Kantakuzenos'u da Edirne'den atamıyordu. Bu defa ikisi arasında başlayan çekişme bir yıl kadar sürdü. Sonunda bir ihanete uğrayan Matthaeos, İoannes'e teslim edildi ise de, babası Kantakuzenos'un aracılığı ile canını kurtarabildi ve haklarından vazgeçerek, babası ile 1357'de Mora'ya gitti. Keşiş olan İoannes Kantakuzenos 1383'de ölümüne kadar bir din adamı olarak ömrünü sürdürdü, bu arada hayatını ve bu olayları anlatan büyük tarihini yazdı²⁷.

Görülüyor ki 1341 ile 1357 arasında Edirne, tarihinin en hareketli günlerini yaşamıştır. Bu yıllar içinde her iki İoannes de kalenin zaman zaman sahibi olmuşlardır. 1357'den sonra ise Edirne, Bizans'ın elinde sadece bir kaç yıl kalabilmiş ve büyük ihtimal ile 1361'de Türkler tarafından feth edilerek kesin surette Bizans idaresinde çıkmıştır. 1361 yılından sonraki iki İmparator VII. İoannes (1390) ile VIII. İoannes Palaiologos (1425-1445) bahis konusu olamazlar. Bu duruma göre, tuğla kitabe şu İmparatorlardan birine ait olabilir :

- I. İoannes Tzimiskes (969-976)
- II. İoannes Komnenos (1118-1143)
- III. İoannes Doukas (1222-1254)
- V. İoannes Palaiologos (1341-1391)
- VI. İoannes Kantakuzenos (1347-1354)

Şu halde Saat kulesi burcundaki tuğla kitabe Edirne'nin Türk idaresine

27 İmparator Kantakuzenos'un hayatı hakkında bkz. D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*, Washington 1968, s. 35-103.

geçmeden önce meydana getirilmiş bir onarım belgesi idi²⁸.

Kitabenin hangi İmparatora ait olduğunu ortaya çıkarmada yardımcı olabilecek bir husus, burada kullanılan harflerin biçimidir. Tuğladan kitabelere Bizans mimarisinde çok sayıda raslanır. İstanbul'un kara tarafı surlarında çoğu İmparator Leon ve Konstantin'in adını veren tuğla kitabeler görülür²⁹. Ayrıca VIII. İoannes Palaiologos'un adına da iki yazı vardır³⁰. Yine tuğladan bir kitabenin izleri Marmara surları üzerinde İncili köşk kalıntısı yanındaki Soterios kilisesi cephesinde de görülüyordu³¹. Bu cephenin Son Bizans devrine ait olduğu bilinmektedir. Nihayet Anadolu kavağı sırtlarındaki Yoros kalesinin bir burcunda da okunamayan bir tuğla kitabenin harfleri teşhis olunmaktadır³². Bu kitabe de Son Bizans devrine aittir. Ancak bu tuğladan yazıların hepsinde de harfler muntazam biçimli ve eşit ölçülerde olarak düzenlenmiştir. Batı Trakya'da Serrez'de 1350 yılına ait bir sur süslemesinde de tuğladan bir yazı bulunmaktadır³³, Burada da harfler kılıcına harca gömülmüş tuğlaların kenar-

28 M. Paranika, *yukarıda not 7'deki yazısında*, s. 391, bu kitabenin bazılarının ileri sürdükleri gibi II. İoannes Komnenos'a ait olmasını zayıf bir ihtimal olarak görmektedir. Ona göre burada adı geçen İmparator aynı yıllarda ortak durumda Bizans'ı idare eden V. İoannes Palaiologos veya VI. İoannes Kantakuzenos'dan biridir. Burcun tamiri ve dolayısıyla kitabenin konulması, yazara göre büyük ihtimalle, 12 Mart 1353'de olan bütün Trakya'yı harap ettiği gibi, İstanbul'da da Ayasofya'da zararlar yapan depremin arkasından olmuştur. Bu deprem Bizans çağdaş kaynaklarından Kantakuzenos, IV, 38 ve Nikephoros Gregoras, XXXIII, 67'de anlatılmıştır. Bu deprem, E.de Muralt, *Chronographie*, II, s. 642-643'de 1353 tarihinde olarak kabul edilmiştir, daha yeni araştırmalarda bir yıl sonraya atılmıştır, bkz. F. Babinger, *Beitraege zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien, 14-15. Jahrhundert*, Brünn 1944, s. 41; Gl. Downey, *Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-454*, «*Speculum*» XXX (1955), s. 600.

29 A.Van Millingen, *Byzantine, Byzantine Constantinople, the Walls of the City*, London 1899, s. 98-99 ve lev., H. Lietzmann, *Die Landmauer von Konstantinopel*, «*Abhandlungen der Preussischen Akademie-Phil.-Hist. Klasse, nr. 2*» Berlin 1929, s. 21, no. 13, 14, s. 25, no. 32, 33, lev. X, res. a; A.M. Schneider ve B. Meyer-Plath, *Die Landmauer von Konstantinopel*, Berlin 1943, s. 127, no. 12, s. 134-136, no. 37, 39, 40, 42; M. Is. N[omidis], *Khartes ton khersaion teikhon tes mesaionikes Konstantinoupoleos*, İstanbul 1937.

30 Schneider-Meyer Plath, *Landmauer*, s. 124, no. 3, s. 127, no. 11.

31 Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1908-12, s. 91, res. 187; K. Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmaeler zu Konstantinopel*, Hannover 1925, s. 11, res. 3; R. Demangel ve E. Mamboury, *Le Quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris 1939, res. 52, 53.

32 Şimdiye kadar Yoros kalesi hakkında yayın yapanların hiçbirinin dikkatini çekmeyen ve okunması çok zor olan bu tuğla kitabe hakkında bkz. Semavi Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s. 85-86, res. 114.

33 A. Deroko, *Quelques monuments du temps des Serbes à Serres médiéval et dans ses environs*, «*Spomenik - Klasse für Sozialwiss. 8*» Beograd 1957, res. 3, 4, 6, 8.

larından meydana gelmiştir. Aynı teknikde yapılmış yine tuğladan bir kitabe güney Sırbistan'da, Ohri'de Ayasofya'nın 1313-14 yıllarında eklenen giriş cephesinin dış yüzünde boydan boya uzanmaktadır³⁴. Halbuki İstanbul'da sonraları Fethiye camii olan Pammakaristos manastırı kilisesinin, 1320'e doğru yapılan yanındaki mezar şapelinin güney cephesinde tek satır halinde uzanan tuğla kitabede değişik harf biçimleri kullanılmış ve bunun içinde özel tuğlalar imal edilmiştir³⁵. Bu bakımdan Edirne kitabesi ile Fethiye camii yan şapelindeki arasında tam olmasa da bir benzerlik vardır³⁶. Ayrıca Edirne kitabesinde bazı harf biçimleri de, bu yazının tarihlenmesi hususunda yardımcı olabilir. Fotoğrafta görülen

△ 'nın ▲ şeklinde ve ∩ 'nın bir yerde ∞ başka bir yerde ∪ şeklinde yazılması da XIII. ve XIV. yüzyıllara işaret etmektedir³⁷. Bu duruma göre kitabenin XIV. yüzyılların birbirileri ile devamlı çatışan ve Edirne ile yakın ilişkileri olan iki İoannes'inden birine ait olduğunu ileri sürmek yerinde olacaktır³⁸. Edirne'deki bu kitabenin İoannes

34 Eski bir resmi için bkz. G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, II*, Paris 1900, s. 353; F. Forlati, C. Brandi ve Y. Froidevaux, *Sainte Sophie d'Ochrida, La conservation et la restauration de l'édifice et de ses fresques*, Paris 1951; D. Boşkoviç ve K. Tomovski, *L'architecture médiévale d'Ohrid*, «Sbornik (=Recueil) de travaux du Musée National d'Ohrid» (1961), s. 76-83.

35 A.M. Schneider, *Funde byzantinischer Zeit*, «Archaeologischer Anzeiger» (1939) s. 188-196, res. 44-47; C. Mango, *The Byzantine Inscriptions*, «American Journal of Archaeology» LV (1955), s. 61, no. 2; Semavi Eyice, *Son Devir Bizans mimarisi*, İstanbul 1963, s. 24, res. 59-60; A. Pasadaios, *O keramoplastikos diakosmos ton Byzantinon kterion tes Konstantinopouleos*, Atina 1973, pl. B ve lev. 18; H. Belting, C. Mango ve Doula Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye camii) at Istanbul*, Washington 1978, s. 21 ve lev. 2.

36 Yunanistan'daki bazı Bizans kiliselerinin dış cephelerinde İslâmî kufi yazıdan ilham alınarak yapılmış tuğladan süsleme olmakla beraber, bunun belirli bir anlam ifade eden bir yazı teşkil etmediği de bilinir, bkz. G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, s. 252 ve dev. 114, 115; H. Megaw, *The Chronology of some Middle-Byzantine Churches*, «Annual of British School at Athens» XXXII (1931-32) s. 90-130, bilhassa s. 104 ve dev.; Ortaçağda Batı sanatında da İslâm yazısı, süslemede motif olarak çok yaygın olarak kullanılmıştır, bu hususda bkz. K. Erdmann, *Arabische Schriftzeichen als Ornamente in der abendlaendischen Kunst des Mittelalters* (Akademie d. Wissenschaften und der Literatur - Mainz, Abhandlungen der Geistes - und Sozialwis. Kl., Jhg. 1953, Nr. 9) Wiesbaden 1954, s. 467-513.

37 V. Gardthausen, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig 1913, 2. baskı, s. 230, 240 ve lev. 8-10.

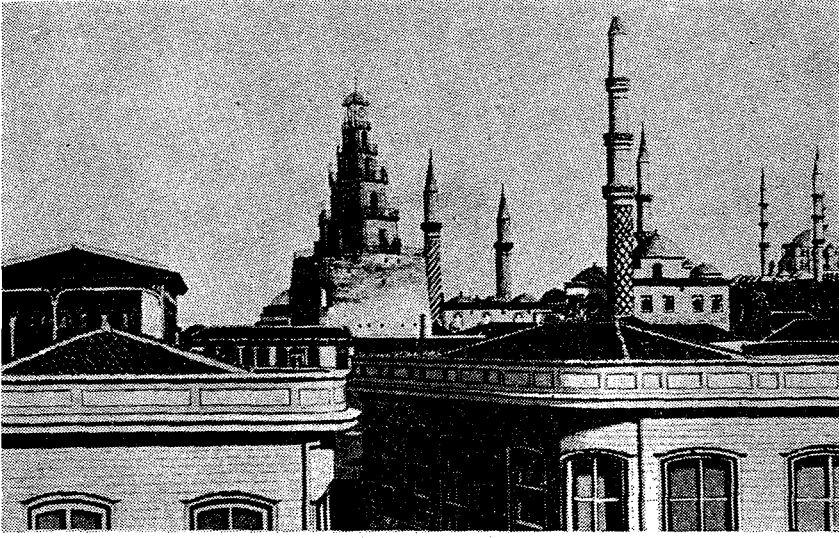
38 Edirne'deki tuğla kitabenin metin bakımından tıpkı bir benzerinin İstanbul surlarında Topkapı'ya komşu bir burç üzerinde olduğu evvelce bildirilmiştir, bkz.

adındaki hangi Bizans imparatoru ile ilgili olduğu hususunda düşüncesini sordüğümüz ve Bizans kitabelerini en iyi tanıyan uzman olan, Oxford Üniversitesi Exeter College'de Prof. Cyril Mango, 2 Mayıs 1979 tarihli mektubu ile şu hususları bildirmektedir: «Bu epigrafya meselesini ne yazık ki kesin bir biçimde çözümlenem mümkün olamamaktadır. Bilhas- sa bahis konusu kitabe tuğladan olduğundan çözüm daha da zorlaşmak- tadır. *Beta* harfinin biçimi Palaiologos'lar devrini akla getirir, fakat şunu da belirtiyim ki Komnenos'lar zamanında da, değişik biçimlerde harfler ve aynı yazıda büyük harf ile el yazısı (kursif) harflerinin karma olarak kullanıldığı görülmektedir».

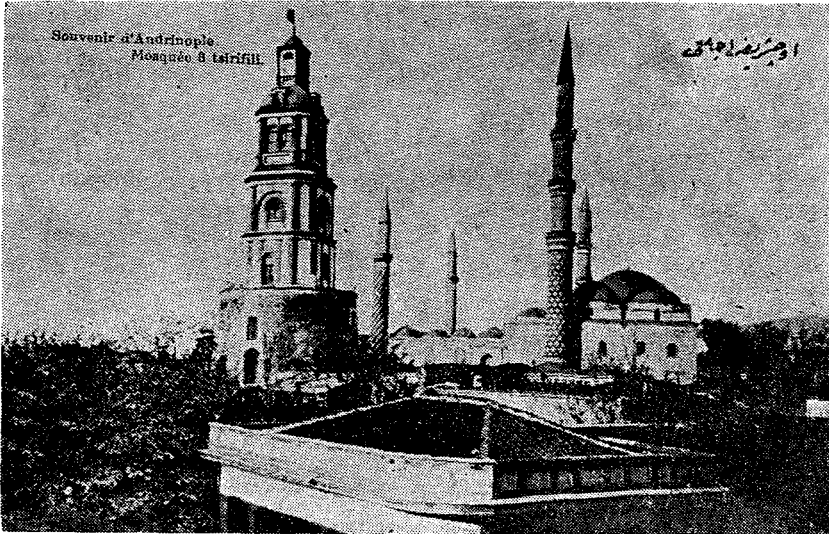
Kulede sıva tabakası altında, taşçı kalemi ile kırılarak kazınmamış ise bu önemli tarihî yazı herhalde hâlâ durmaktadır. 1979 yılı Temmuzun- da, dökülen sıvalar altında farkedilen bir kaç harf, bu yazının izlerinin bulunabileceğine delil sayılabilir. Saat kulesinin restorasyonu düşünüldü- ğünde bu yolda bir araştırma da yapılabilir. Roma devrinde İmparator Hadrianus tarafından kuruluşundan itibaren bütün Edirne tarihini özet-leyen ve üzerinde her devrin izleri olan ve tarihî şehrin ortasında yük- selen bu önemli tarihî eserin restorasyonu da kanaatimizce elzemdir³⁹. Hattâ gönül ister ki, lüzumsuz olarak yıktırılan saat kulesi eski şekli ile ihya edilerek yeniden şehre kazandırılınsın. Burası iyi ve ciddi bir resto- rasyonla, evvelce olduğu gibi yıkılan katları aynen tekrar yapılarak ve, eski yuvarlak ana gövdenin içine de katları yerleştirilerek, bir Edirne şehir müzesi biçimine sokulabilir. Böylece şehri, kulenin tepesindeki kı- sımdan seyredenlerin, içeride teşhir edilen eski resimlerle Edirne'nin geçmişini gözlerinin önlerinde daha iyi bir şekilde canlandırmaları müm- kün olur. Böyle bir şehir müzesi için, Edirne'nin bu en eski eserinden daha uygun bir yer düşünülemez.

J.von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphoros*, Pesth 1822, I, sondaki kitabeler eki, s. IX-X, no 22. Hammer'in satırlarını ters olarak verdiği bu kitabe, *Corpus Inscriptionum Graecorum*, IV, s. 357, no. 8781'da düzeltilerek tekrarlanmıştır. İoannes Kantakouzenos'a yakıştırılan bu kitabe bugün görünürde yoktur. Ayrıca şunu da belirtelim ki, bu kitabe, İstanbul kara tarafı surlarının kitabelerini veren, A.Van Millingen, H. Lietzmann, A.M. Schneider'in kitaplarında ve Nomidis'in haritasında bulunmamaktadır.

39 Edirne'ye, 1979 yılı Temmuz ayında bir defa daha gittiğimizde, Belediye Reisi, eski saat kulesinin restorasyonuna girişmeği düşündüklerini ve bu yolda bazı hazırlıkların yapıldığını söyledi. Bu tasarı sevindirici olmakla beraber, bu işin eski fotoğrafların yardımıyla hazırlanacak iyi bir projeye göre yapılmasını temenni ederiz. Edirne'nin belli başlı birçok eski eserinin toplandığı ve ana caddelerinin birleştiği bir noktada yükseldiğine göre, âdeta bir merkez durumunda olan bu tarih hatıra- sının etrafının son yıllarda anlaşılmasız bir imar tutumu ile yeni yapılarla sarılması da üzücüdür. Halbuki çok yakın bir geçmişte, saat kulesi olan burcun etrafı açıktı.

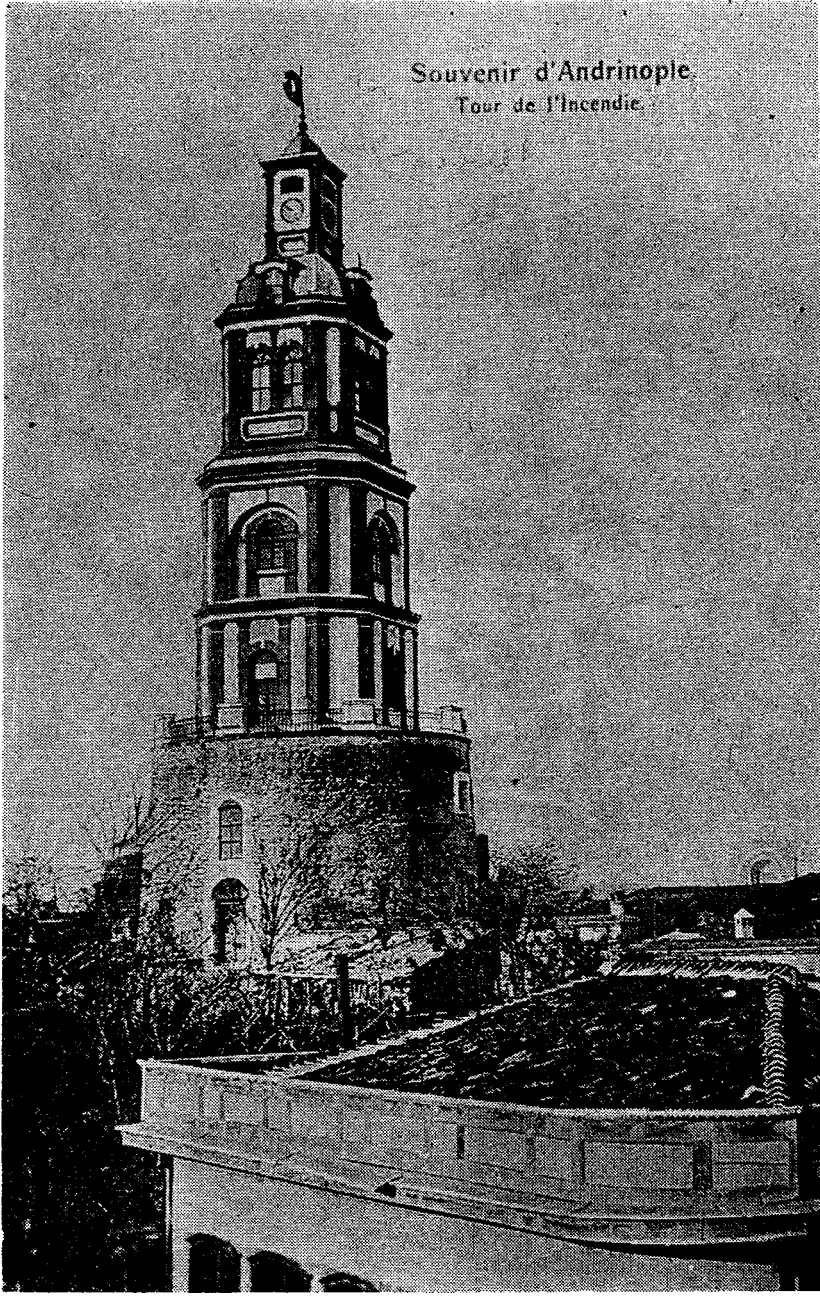
1. Edirne saat kulesi 1884-1894 yılları arasında Hacı İzzet Paşa tarafından yaptırılan şekli ile.

2. Edirne saat kulesi 1894'den sonraki ikinci şekli ile.

3. Edirne saat kulesi, 1884-1894 yılları arasında.

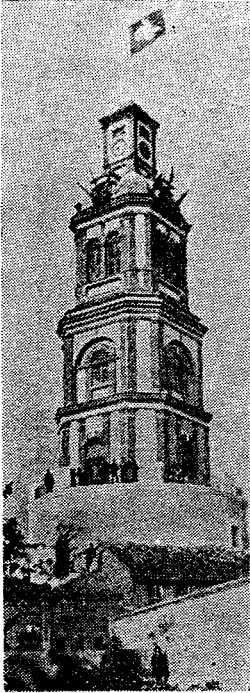
4. Edirne saat kulesi 1894'den sonra.

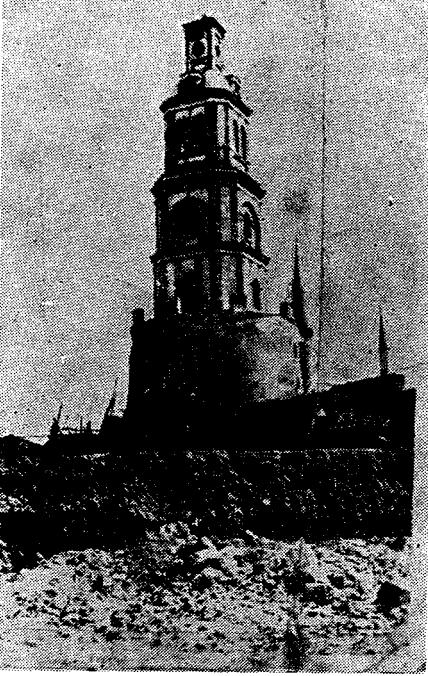
5. Edirne saat kulesi, 1894'den sonra ve kule bedenindeki Bizans kitabesi.

6. Edirne saat kulesi'ndeki Bizans kitabesi.

7. Edirne saat kulesi bir tören sırasında.

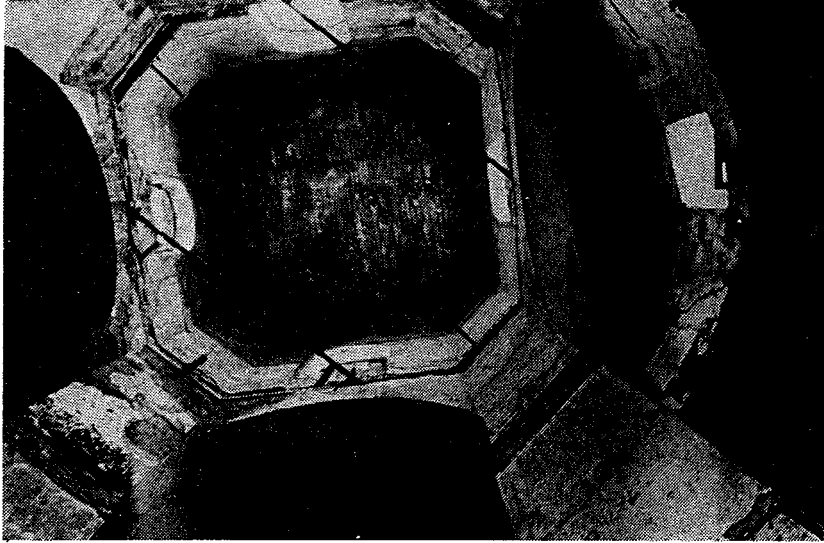
8. Edirne saat kulesi 1940'lardan sonra harap durumda (Edirne Müzesi'ndeki bir fotodan).

9. Edirne saat kulesi 1953'de dinamitle yıktırılırken (Yük. mim. Hüsrev Tayla'daki bir fotoğraftan).

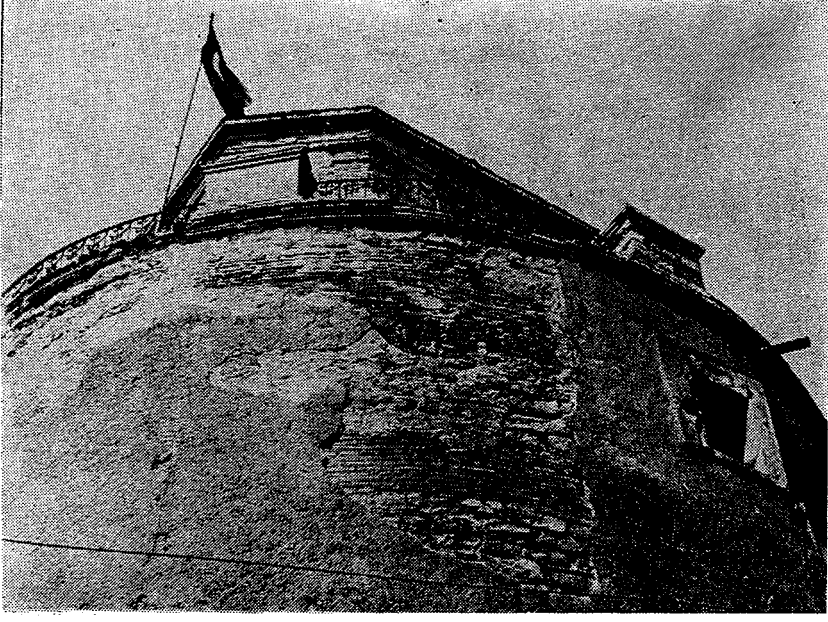

10. Edirne saat kulesinin bugünkü durumu.

11. Edirne saat kulesinin iç görünüşü.

12. Edirne saat kulesinde dökülen sıva altında beliren kitabe izleri
(1979 - foto: Doç. Dr. Ümid Serdaroğlu).

13. Edirne saat kulesinde sıva altından çıkan kitabe izleri (1979).